

“GLOBALASIW SHÁRAYATINDA FILOLOGIYANIN AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

QARAQALPAQ HÁM ANGLICHAN TILLERINDEGI PISIQLAWISH BAǴINIŇQILI QOSPA GÁPLERDIN QOLLANILIW ÓZGESHELIKLERI

Darbaeva Aygúl

*Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı
qánigeligi 1-basqısh magistrantı*

Shet tillerin úyreniw menen birgelikte olardı qaraqalpaq tili menen salıstırmalı túrde izertlew házirgi waqıtta áhmiyetli bolıp, kúnnen-kúнге olardı úyreniwge degen talaplardıń artıp barıwına baylanıslı olardı ele de tereńirek úyreniw zárúrligin payda etedi. Pısıqlawısh baǵınıńqılı qospa gáp eki tilde de qospa gáptin basqa túrlerine qaraǵanda til faktlerinde mánisi, dúziliw ózgeshelikleri jaǵınan bay hám keń qollanılatuǵın baǵınıńqılı qospa gáptin bir túri esaplanadı. Házirgi kúnde qaraqalpaq tilinde pısıqlawısh baǵınıńqılı qospa gáplerdin mánisine qaray 10 túri, al anglichan tilinde 9 túri bar. Eki tilde de mánilik jaqtan bóliniw derlik birdey, tek ǵana qaraqalpaq tilindegi *muǵdar-dáreje baǵınıńqılı qospa gáp* túri ǵana anglichan tilinde házirshe joq. Demek, eki tilde pısıqlawısh baǵınıńqılı gáptin bas gáp penen baylanısw usılların hám túrlerin kórip shıǵamız:

1. Waqıt baǵınıńqılı gáp (Adverbial clause of time). Qaraqalpaq tili agglyutinativ tiller qatarınan bolǵanlıqtan waqıt baǵınıńqılı qospa gáptin baǵınıńqılı jay gápinin bayanlawıshınıń bildiriliwi júdá keń qollanıladı. Olar, kóbinese kelbetlik feyil, hal feyil, háreket atı feyiliniń hár túrli formalarında, sonday-aq, shárt meyil, geypara betlik feyilge dánekerlik xızmettegi *de* kómekshi feyiliniń hár túrli formalarında dizbeklesip keliwinen boladı. [1, 99]. Al anglichan tilinde waqıt baǵınıńqılı gáp bas gáp penen baǵındırıwshı dánekerler, dánekerlik xızmettegi sózler hám intonaciya arqalı baylanısw keledi. [2, 411]. Mısalı, *when, whenever, while, as, after, before, till, untill, as soon as, as long as, since, now that, by the time* sıyaqlı dánekerler arqalı jay gápler baylanıswadı. Bul dánekerlerdi qaraqalpaq tilinde hár túrli jalǵawlar arqalı bildiriledi.

When we arrived at the port,
the steamer was being loaded
with grain.

Bizler portqa jetip **kelgenimizde**, paraxodqa
biyday tiyelip atır eken.

While I'm writing this, you can
read a newspaper.

Men bunı jazıp atır**ǵanımda**, sen gazeta oqıp
otırıwın múmkin.

Eki tildegi qospa gáp ortasındaǵı úlken pariǵ sonda anglichan tilindegi qospa gáptin jay gápleriniń baslawıshı yaǵnıy is-háreket iyesi bir adam bolsa da hár jay gáptin óz aldına baslawıshı bar bolǵanı ushın qospa gáp dep esaplana beredi. Al qaraqalpaq tilinde jay gáplerdegi is-háreket iyesi bir adam bolsa, onda onı qospa gáp dep esaplanbaydı. Mısalı,

When I was student, I lived in Kiev. Tuwrıdan-tuwrı awdarması: Men student **waqtında**, men Kieve jasadım. Bul jerde (I – men) baslawısh.

Al qaraqalpaq tiline bul ápiwayı jay gáp qálpinde awdarmalanadı: Men student waqtında Kieve jasadım.

2. Orın baǵınıńqı gáp. (Adverbial clause of place). Orın baǵınıńqı gáp where? qay jerde? qayda? from where? qay jerden? degen sorawlarǵa juwap beredi. Olar bas gáp penen *where, wherever* sıyaqlı dánekerlik sózler menen baylanısadı. Joqarıda ayılǵanıday bul baylanıstırıwshı sózler rus tilindegi dánekerlerge tuwrı awdarmalansa, qaraqalpaq tilinde kóplegen jalǵawlar túrinde awdarmalanadı.

I (men) went **where** you (sen) had told me to go to. Sen **qayda** bar degen bolsań, men **sonda** bardım.

Wherever he went, he was welcome. Ol **qayda** barsa da, onı jıllı kútip aldı.

3. Sebep baǵınıńqı gáp (Adverbial clause of cause). why? ne ushın? sorawına juwap berip, *as, because, since, for, now that, for reason that* sıyaqlı dánekerleri arqalı baylanısadı.

I (men) went away **because** there was no one (heshkim) there.

Men ketip qaldım, **sebebi** ol jerde heshkim joq edi.

Since he was ill, he couldn't attend his classes yesterday.

Ol awırıp qalǵanlıqtan, keshe sabaqlarǵa qatnasa almadı.

4. Sın baǵınıńqı gáp. (Adverbial clause of manner). how? qáytip? qalayınsha? degen sorawlarǵa juwap beredi hám bas gáp penen *as, as if (as though), that* sıyaqlı dánekerler arqalı baylanısadı.

I did everything exactly **as** you told me.

Men hámmesin dál sen ayt**qanday** etip isledim. (Keńeytilgen jay gápke aylanadı).

Men hámmesin dál isledim,

Sen maǵan aytqanday. (Anglichan tilindegi sın baǵınıńqı qospa gáp dúzilisi).

He spoke **as if** he knew this question very well.

Ol sonday sóyledi, **tap** bul sorawdı júdá jaqsı bile**tuǵınday**.

As dánekerden *as if* dánekeriniń parqı *as if* dánekerinde mánige kúsheytiwshilik máni jiklenedi.

5. Nátiyje baǵınıńqı gáp. (Adverbial clause of result). Bas gápte ańlasılǵan isháreket nátiyjesin kórsetedi. Bas gáp penen *that, so that sonlıqtan, nátiyjede* dánekeri arqalı baylanısadı. Awızeki sóylewde qısqartılıp tek *so* dep qollanılıwı múmkin. *So that* dánekeri aldınan útir qoyılıp jazıladı.

Ann spoke in such a low voice **that** nobody could hear her.

Anna sonday páseń dawısta sóyledi, **sonlıqtan** onı heshkim esitpedi.

There was a breakdown on the local power station, **so that** the whole our district was cut off power. Jergilikli elektr stanciyasında avariya júz berdi, **sonlıqtan** pútkil aymaǵımızda tok óshti.

6. Qarsılas baǵınıńqı gáp. (Adverbial clause of concession). Bas gápтеgi is-háreketke qarsılaslıq máni bildirip keledi hám *thought, although, as, no matter how, however, whoever, whatever, whichever, in spite of the fact that, notwithstanding that* dánekerleri arqalı bas gáp penen baylanıadı.

Though (although) it was only nine o'clock, there were few people in the streets.

He went out **in spite of the fact that** he had a bad cold.

Saat endi toǵız bolıwına **qaramastan**, kóshede adamlar az edi.

Ol qattı tımaw bolıwına **qaramastan** kóshege shıǵıp ketti.

7. Shárt baǵınıńqı gáp. (Adverbial clause of condition). Bas gápтеgi is-háreketin orınlanıw shártin bildiredi. Shártlik máni *if, unless, suppose, in case, on condition that, provided* dánekerleri arqalı bildiriledi. Unless dánekeri if dánekeriniń bolımsız túri.

We can play outside tomorrow **unless** it rains.

No one will touch you **provided** you stay here with me.

Eger jawın jawmasa, erteń kóshede oynawımız múmkin.

Eger meniń menen qalsań, saǵan hesh kim tiymeydi.

8. Maqset baǵınıńqı gáp. (Adverbial clause of purpose). Bas gápтеgi is-háreketin iske asıw maqsetin bildiredi hám what for? Ne maqsette? sorawına juwap beredi. So that, in order that, that, lest sıyaqlı dánekerler arqalı bas gáp penen baylanıadı.

We work **that** we can live normally.

The teacher speaks slowly **so that (in order that)** his pupils may understand him.

Biz jaqsı jasaw **maqsetinde** jumıs isleymiz.

Muǵallım oqıwshılar túsiniwı ushın áste sóylep atır.

9. Salıstırmalı baǵınıńqı gáp. (Adverbial clause of comparison). Bas gápтеgi is-háreket penen basqa is-háreket salıstırıladı hám *than, as, as....as, not so....as, as if, as though* dánekerleri arqalı baylanıadı.

Kate looks bad **as if** she hasn't slept for the whole week.

It has happened sooner **than** we wanted.

Keyttiń kórinisi jaman kórinedi **tap** ol bir hápte boyı uyıqlamaǵanday.

Biz kútkenimizge **qaraǵanda**, bul ertelew Júz berdi.

Qaraqalpaq tili menen anglichan tilleri qospa gápleriniń struktura-semantikalıq jaqtan bóliniwı derlik birdey tek anglichan tilinde dánekersiz qospa gáp óz aldına bólek

“GLOBALASÍW SHÁRAYATÍNDÁ FILOLOGIYANÍŃ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

qospa gáptiń úshinshi túri spatında úyrenilmey, al dizbeli hám baǵınıńqı qospa gápler ishinde úyreniledi. Qospa gáptiń jay gápleri de qaraqalpaq tilindegidey dizbeklewshi, baǵındırıwshı dánekerler hám intonaciya arqalı baylanısadı. Biraq anglichan tilindegi dánekerler qaraqalpaq tilinde kóbinese túrli grammatikalıq formalardıń járdeminde beriledi. Tuwrıdan-tuwrı awdarması siyrek gezlesedi.

Ádebiyatlar:

1. Dáwletov M., Seydullaeva D. Házirgi qaraqalpaq tilinde qospa gápler. Nókis. «Qaraqalpaqstan» 2010.
2. Качалова К. Н., Израилович Е.Е. Практическая грамматика английского языка. Москва. 1998
3. Grammarway.com saytı.